

УДК 316.4:331.2

Г. В. ГЕРАСИМЕНКО

Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАНУ, м. Київ

КОНЦЕПЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ: ЕВОЛЮЦІЯ НАУКОВИХ ПОГЛЯДІВ І СУЧАСНІ ВИКЛИКИ

Стаття присвячена дослідженню еволюції наукових поглядів на концепцію соціальної держави. Розглянуто основні підходи до типології держав загального добробуту та наведено їх критичний аналіз. Обґрунтовано новітні глобальні виклики, яким має протистояти соціально-відповідальна держава майбутнього.

The publication is devoted to a study of scientific approaches to the concept of social state. The basic approaches to classification of social states are investigated, while their critical analysis is provided. The new global challenges, which should be dealt with by a social state, are grounded.

Ключові слова: соціальна держава, класифікація держав загального добробуту, глобальні соціальні проблеми, глобалізаційні виклики.

Постановка проблеми. Новітні виклики економічної глобалізації, загострення соціальних проблем та необхідність подолання наслідків світової фінансово-економічної кризи зумовлюють необхідність пошуку нових моделей суспільного добробуту як альтернативи ідеології “суспільства споживання”, перегляду пріоритетів соціального розвитку та обґрунтування ефективних механізмів їх практичної реалізації. Саме тому загострюється актуальність критичного аналізу еволюції наукових поглядів на концепцію соціальної держави та оцінки її спроможності протистояти сучасним глобальним викликам.

Стан дослідження проблеми. Дослідження моделей соціального розвитку привертало увагу провідних економістів світу протягом ХХ століття, отримавши логічне завершення в рамках теорії держави загального добробуту як однієї з базових концепцій соціальної політики. Зі становленням поняття соціально-відповідальної держави пов'язані імена таких науковців, як А. Бріггс, Г. Віленський, М.Г. Еррера, Г. Еспінг-Андерсен, Т. Маршал, А. Тітмусс тощо. В рамках сучасного наукового дискурсу дискусії щодо ролі держави у забезпеченні соціального добробуту та суспільного розвитку тривають; тому критичний аналіз основних тенденцій з точки зору прийнятності для України є не лише важливим теоретичним дискурсом, а й важливим прикладним завданням, реалізації якого присвячена дана публікація.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на численні дефініції, що використовуються в сучасному науковому обігу, – “соціальна держава”, “соціально-відповідальна держава”, “держава загального добробуту”, “соціальна ринкова держава”, “держава з соціально орієнтованою ринковою економікою”, “соціальна економіка” тощо – їх об'єднує принципова ідеологія, згідно якій саме держава відіграє ключову роль у захисті та просуванні економічного та соціального благополуччя громадян. Вона ґрунтується на принципах рівності можливостей, рівного розподілу багатства та суспільної відповідальності за громадян, які неспроможні самостійно забезпечити мінімальні прояви гідного життя. Стосовно концепції соціальної держави, серед дослідників немає загальноприйнятого визначення: якщо одні з них пропонують дуже вузькі дефініції на кшталт “залучення держави до соціального захисту та соціальних послуг” [1], то інші надають більш складні конструкції. Досить широке визначення терміна надає А. Бріггс, який зазначає, що “держава загального добробуту – це держава, в якій організована влада використовується задля модифікації ролі ринкових сил принаймні у трьох напрямках – по-перше, гарантуванням мінімального доходу індивідам та родинам; по-друге – наданням можливості індивідам та родинам задовольняти соціальні потреби; по-третє – забезпечення найкращих стандартів у відношенні до певного визначеного переліку соціальних послуг для всіх громадян” [2]. Г. Еспінг-Андерсен визначає концепцію держави загального добробуту як “інституційні домовленості, правила та усвідомлення, що визначають та формують сучасні політичні рішення, спрямування витратків, постановку проблем і навіть структуру потреб громадян як споживачів добробуту” [3].

Визначення терміна соціальної держави засвідчує, що саме соціальна підтримка населення та реалізація інших соціальних функцій покладені в основу концепції держави загального добробуту. Окремі дослідники пов'язують діяльність з соціального захисту з ринковою економікою, функціонування якої забезпечує необхідні кошти для реалізації соціальних програм [4].

М. Еррера розглядає соціальну державу в контексті відносин між економікою і політикою, політичною владою та ринком, в умовах, коли капіталістичний розвиток економіки поєднується з упровадженням суспільної влади в ринок і розподіл багатств. При цьому фундаментом соціальної держави є пакт між політичними організаціями з суперечливими інтересами, після прийняття якого узгоджуються основні документи, що радикальним чином зачіпають форму держави, економічну структуру й умови життя громадян. Сама соціальна

держава, що базується на соціальних перетвореннях і досягненні матеріальної рівності, існує тільки поки матеріалізуються те, що характеризує її соціальні ідеї [5].

Т. Маршалл ідентифікує державу загального добробуту як специфічну комбінацію демократії, добробуту й капіталізму [6]. Тобто, згідно його трактування, до держав загального добробуту належать країни, закони яких вміщують такі соціальні зобов'язання і механізми їх виконання при певному фінансовому забезпеченні, сукупність яких узгоджується з уявленням більшості населення про соціальну справедливість.

Еволюція поглядів на концепцію соціальної держави закономірно супроводжувалась аналізом національних моделей загального добробуту та спробами їх узагальнень в рамках численних класифікацій. В якості обґрунтування типів та форм соціальної держави вченими пропонувалися різноманітні параметри: декомодифікація (баланс участі держави та ринку в розподілі суспільних благ); сумарні видатки або доходи державних бюджетів; рівень доходів населення або витрат на соціальні потреби.

Незважаючи на існування типологій, найбільш відомою залишається класифікація соціальних економік Г. Еспінг-Андерсена, яка належить до епохальних праць сучасної соціальної теорії [3]. Проте, дискусія щодо питання, чи існує тенденція до групування держав навколо певних типів добробуту розпочалася значно раніше 1990-х років. Перші спроби відповідних класифікацій належать Г. Віленському, який запропонував поділ держав загального добробуту на резидуальні (тобто, залишкового принципу) та інституційні; класифікаційною ознакою при цьому був обсяг соціальних видатків по відношенню до ВВП [7]. Цей підхід було розвинуто А. Тітмуссом, класифікаційна схема якого включала вже три типи держав загального добробуту: резидуальна, інституційно-перерозподільча та модель “досяжної дії” [8]. В резидуальних системах проблеми індивідів та населення в цілому вирішуються за допомогою родини, близьких друзів та громади; звернення ж по допомогу до державних служб вважається “аномальним” та таким, що пригнічує людську гідність, пов'язується з втратою суспільного статусу та самоповаги, державна допомога надається лише тимчасово та в мінімальному розмірі після ретельної перевірки тих обставин, що зумовили звернення особи по допомогу. На протигагу до цього, в рамках інституційної системи надання допомоги здійснюється у відповідності до встановлених законів, норм і правил; звернення ж по допомогу до державних органів вважається цілком “нормальним” явищем, не пригнічує гідність заявників; допомога має універсальний характер, а її розмір відповідає проблемам вразливого населення.

В цілому, саме з критичного аналізу наведених класифікацій бере початок загальновідома типологія держав загального добробуту Г. Еспінг-Андерсена, який виділив три типи або “режими капіталізму загального добробуту”: ліберальний, що характерний для англосаксонських країн; соціально-демократичний, що дістав найбільшого розвитку в скандинавських країнах; консервативний, властивий для держав континентальної Європи [3]. Ця типологія ґрунтується на припущенні, що існують спільні концептуальні засади, що визначають характер соціальної політики: тип державних інтервенцій, рівень соціальної нерівності, баланс між ринковим і державним розподілом благ (табл. 1).

Таблиця 1

Критерій	Режим держав загального добробуту		
	ліберальний	соціал-демократичний	консервативний
Інструменти	Приватизація соціальних програм	Універсальне охоплення	Програми, пов'язані з зайнятістю
Право на включення	Децентралізація	Розгалужені та щедрі послуги для всього населення	Захист найманих працівників
Рівень втручання держави	Низький рівень втручання держави	Висока (практично монопольна) роль держави	Помірно важлива роль держави
Пріоритети у попередженні бідності	Розвиток власної відповідальності громадян	Забезпечення мінімального рівня доходів	Перевірка нужденності

Хоча типологія держав загального добробуту Еспінг-Андерсена стала наразі фундаментальною працею в галузі соціальної економіки, вона зазнала істотної критики та численних доповнень. В якості одного з найбільш важливих та обґрунтованих зауважень зазначалась відсутність належної уваги до регіону Південної Європи, що характеризується певною специфікою в реалізації соціальної політики. У зв'язку з цим М. Феррера запропонував виділення четвертого, середземноморського або південного режиму загального добробуту (Греція, Іспанія, Португалія та південь Італії) [9], який характеризується незначним рівнем інституціоналізації суспільних послуг, поширенням сімейної підтримки та неформальних зв'язків, істотним значенням традицій у суспільному житті.

Окремі дослідники виокремлюють також “радикальний тип” держави загального добробуту в рамках ліберального режиму, який асоціюється з державним устроєм в Австралії та Новій Зеландії [10]. Науковці зазначають про існування специфічного, більш “інклюзивного” режиму соціальної політики в даному регіоні та наголошують на таких його характеристиках, як законодавство, що регулює мінімальну заробітну плату, загальнообов'язковий арбітраж та протекціоністський консенсус.

Критично оцінюється науковцями й ігнорування Г. Еспінг-Андерсеном соціалістичних країн Східної Європи, в яких були формовані власні, специфічні моделі загального добробуту, їх наступної трансформації та

формування нових соціальних моделей. На думку П. Ліндєрта [11], історичними передумовами виникнення нової країни з ознаками моделі загального добробуту є такі фактори, як демократія, постаріння населення, достатньо високий рівень доходів, розвиток зовнішньої торгівлі та соціально-етнічних зв'язків. Тому країни Центральної та Східної Європи визнаються потенційними кандидатами у "нові" соціальні держави, оскільки вищезгадані фактори поєднуються там з розвиненими системами соціальних трансфертів, що успадковані з соціалістичних систем [12; 13]. Нарешті, в деяких дослідженнях стверджується про існування східно-азійських режимів соціальних держав, що ґрунтуються на конфуціанських цінностях, а також близькосхідного режиму загального добробуту, переваги якого поширюються виключно на корінних мешканців даного регіону.

Важлива критика класифікації Еспінг-Андерсена була виголошена й феміністськими дослідниками, які звертають увагу на недооцінку ролі сім'ї, яка, поряд з державою та приватним сектором, є вагомим суб'єктом надання послуг, зокрема у сфері піклування та догляду [14; 15]. Класифікація Еспінг-Андерсена не бере до уваги обсяг, у якому моделі розподілу, що характерні для держав загального добробуту, сприяють поділу праці, в тому числі неоплачуваної, між чоловіками та жінками, завдяки якому жінки досі залишаються більш дискримінованими з точки зору реалізації соціальних прав.

У франкомовній літературі поширеною є альтернативна класифікація моделей загального добробуту, що ґрунтується на застосуванні універсального та "професійного" принципів. Відповідно, ці моделі дістали назви систем Бісмарка та Беверіджа. А. Бонолі зазначає, що "існує чіткий контраст між традицією Бісмарка, що пропорційно прив'язує права кожного одержувача заробітної плати до внесків, які сплатив роботодавець або сам працівник, та концепцією Беверіджа, що передбачає загальний план страхування для всього населення країни" [16]. Тобто, соціальна політика в системі Бісмарка ґрунтується на принципі соціального страхування, в умовах якого виплати прив'язані до заробітку, а їх фінансування визначається розміром сплачених внесків; на противагу до цього система Беверіджа характеризується універсальним наданням допомоги, розмір якої відповідає потребам нужденного населення, а виплати фінансуються за рахунок податків (табл. 2).

Таблиця 2

Порівняльна характеристика моделей соціального добробуту Беверіджа та Бісмарка

Характеристика	Модель Бісмарка	Модель Беверіджа
Мета	Підтримка доходів найманих працівників	Попередження бідності
Соціальні виплати	Прив'язані до доходів	"Пласкі"
Право на виплати	Включення до програм страхування	Резидентність або нужденність
Охоплення	Наймани працівники	Все населення
Джерела фінансування	Внески працівників та роботодавців	Оподаткування

В цілому, аналіз показує відсутність єдиної європейської соціальної моделі щодо режимів добробуту; більш того, диференціація істотно зросла протягом минулого десятиріччя, оскільки поступове розширення ЄС супроводжувалося збільшенням діапазону національних особливостей. Наслідки розширення Євросоюзу на схід у 2004 р. поки важко оцінити, наукові дебати щодо класифікації країн Центральної та Східної Європи в рамках концепції держав загального добробуту досі тривають, так само як дискусії щодо існування тенденцій зближення або дивергенції. Якщо одні з дослідників стверджують про формування гібридних систем, що поєднують елементи ліберального, консервативного та соціал-демократичного режимів [17], то інші наголошують на зростанні відмінностей в режимах реалізації соціальної політики в державах Центральної та Східної Європи.

В цілому, найважливіші зміни, що впливають сьогодні на держави загального добробуту, пов'язані не з їх внутрішньою динамікою, а зі змінами в фінансовому, економічному та соціальному середовищі. Економічна глобалізація, що призводить до інтеграції ринків капіталу та зростання міжнародної конкуренції, численні фінансові кризи та рецесії формують виклики існуванню традиційних систем загального добробуту. Нові вимоги ставлять перед соціальними державами й сучасні демографічні тенденції, зокрема прискорене постаріння населення та зміни в сімейній структурі населення (зокрема, значне зростання чисельності самотніх батьків). В результаті, більшість розвинених регіонів сьогодні стикаються з новими соціальними ризиками, яким не в змозі протистояти традиційні режими загального добробуту. Так, брак робочої сили та дефіцит соціальних внесків та платежів, що супроводжується підвищенням потреби у соціальних виплатах формують серйозні виклики фінансовій стійкості режимів загального добробуту, обумовлюючи потребу в державних реформах задля пристосування системи загального добробуту до нових соціальних умов.

Окремий виклик для держав загального добуту на початку XXI ст. зумовлений масштабними процесами імміграції. Як зазначають численні науковці, національні громади, які протягом тривалого часу забезпечували фундамент "європейської держави загального добробуту" завдяки принципу солідарності, сьогодні стикаються з загрозами зростання етнічної/національної неоднорідності [19]. Аналогічна ситуація відбувається і в США, де расова, етнічна та релігійна диференціація завжди обмежувала розвиток солідарності в громадах і, таким чином, перерозподільний принцип загального добробуту. Сучасна криза мультикультуралізму в розвинених регіонах світу, посилення соціальних ризиків, що пов'язані з міжетнічними та міжрелігійними конфліктами, відмінністю суспільних норм та моделей поведінки, формують чи не найбільшим виклик існуванню класичних держав загального добробуту.

Висновки. Починаючи з 1980-х років, поняття "соціальної держави" трактувалося переважно у якості своєрідного політичного медіатора, завданням якого було пом'якшення наслідків дії вільного ринку для гро-

мадян. Ці соціальні функції держави дістали узагальнення в різних трактуваннях режимів суспільного добробуту, що були запропоновані науковцями та практично реалізовані протягом ХХ ст. Проте саме концепція декомодифікації, що була пов'язана зі зростанням ролі інституційного надання суспільних благ і послуг, пізніше призвела до критики економічної та моральної ідеології держави загального добробуту. В сучасній науковій літературі все більш поширеними стають думки, що в умовах глобалізації соціальна держава повинна вживати заходів з деякого скорочення соціальних програм. Проводяться паралелі між зниженням темпів економічного зростання в країнах Європи та високими соціальними видатками, натомість пропагується гуманізація трудового життя, розширення активної політики зайнятості, стимулювання підприємництва, забезпечення рівних умов конкуренції. Новітні соціальні виклики, що пов'язані з процесами економічної глобалізації, кризою мультикультуралізму та міграційними процесами, зумовлюють необхідність реформування традиційних підходів до обґрунтування соціальної ролі держави та трансформування класичних моделей загального добробуту.

Література

1. Cochrane and Clarke. Comparing Welfare States: Britain in International Context, London: Sage, (1993).
2. Briggs A. The Welfare State in historical perspective. In: Pierson C. & Castles F. (2006). The welfare state reader. Cambridge: Polity Press, 1961.
3. Esping-Andersen G. The three worlds of welfare capitalism / G. Esping-Andersen. – Cambridge : Polity Press, 1990.
4. Braun H., Niehaus M. Sozialstaat Bundesrepublik Deutschland auf dem Weg nach Europa / H. Braun, M. Niehaus. – Campus Verlag. Frankfurt/Main, New York. 1990.
5. Garcia Herrera M. El fin Estado Social. In: Sistema, 1994, #118/199, Madrid, 1994.
6. Marshall T.H. Class, Citizenship and Social Development, Garden City, NY. – 1964. – P. 11.
7. Wilensky H. Industrial Society and Social Welfare, Russell Sage. – 1958.
8. Titmuss R. The Gift Relationship: From Human Blood to Social Policy. Reprinted by the New Press in 1997, John Ashton & Ann Oakley, LSE Books. – 1970.
9. Ferrera M. The Southern model of welfare in Social Europe, in Journal of European Social Policy. Vol. 1, No. 6. – 1996. – Pp. 17–37.
10. Arts W. Three worlds of welfare capitalism or more? In: Journal of European Social Policy, Vol. 12, No. 3. – 2002. – Pp. 137–158.
11. Lindert P. (2005). Growing Public: Is the Welfare State Mortal or Exportable? University of California Press. – 2005. – 47 p.
12. Manning N. (2004). Diversity and Change in Pre-Accession Central and Eastern Europe since 1989. In: Journal of European Social Policy. – № 14 (3). – (2004). – Pp. 211–232.
13. Aidukaite J. The Emergence of the Post-Socialist Welfare States – The Case of the Baltic States: Estonia, Latvia and Lithuania. PhD diss., Stockholm University. – 2004.
14. Langan M. Gender and welfare. Towards a comparative framework / M. Langan, I. Ostner // Graham Room Towards a European Welfare State? Bristol: School for Advanced Urban Studies, University of Bristol. – 1991. – P. 127–150.
15. Lewis J. Gender and the Development of Welfare Regimes. In: Journal of European Social Policy. – № 3. – 1992. – Pp. 159–173.
16. Bonoli A. Classifying Welfare States: a Two-dimension Approach. In: Journal of Social Policy. – № 26. – 1997. – Pp. 351–372.
17. Cerami A. Social Policy in Central and Eastern Europe. The Emerge of a New European Model of Solidarity. Erfurt: Erfurt University. – 2005.
18. Halvorsen K. Legitimacy of Welfare States in Transitions from Homogeneity to Multiculturalism: A Matter of Trust? In Social Justice, Legitimacy and the Welfare State, eds. Steffen Mau and Benjamin Veghte 239–259. Aldershot, U.K.: Ashgate. – 2007.

УДК 338(477)

М. В. ДИХА, Ю. О. ІЛЬНИЦЬКА
Хмельницький національний університет

ЯКІСТЬ – ІНДИКАТОР СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЇНИ

У статті обґрунтовано необхідність підвищення якості продукції як передумови досягнення її конкурентоспроможності на внутрішніх і зовнішніх ринках та переходу країни на вищий щабель соціально-економічного розвитку.

In the article grounded a necessity of upgrading products as pre-conditions of achievement of its competitiveness on internal and external markets and transition of country is on the higher stage of socio-economic development.

Ключові слова: якість, конкурентоспроможність, соціально-економічний розвиток.